

УДК 821.133.1.05 (Паньоль)

Черкашина Т. Ю.,
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри романської філології та перекладу
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ СВІТУ ПРИРОДИ В «SOUVENIRS D'ENFANCE» МАРСЕЛЯ ПАНЬОЛЯ

Статтю присвячено дослідженню репрезентації світу природи в автобіографії дитинства «Souvenirs d'enfance» Марселя Паньоля, члена Французької академії, відомого французького драматурга, театрального та кінорежисера, прозаїка, поета, есеїста ХХ століття. Простежено, що природа у спогадах Марселя Паньоля представлена класичними архетипами матері-божества, матері-годувальниці, мудрого наставника. Природа дає силу, вчить мудрості, розкриває внутрішні резерви людини. Природа для головного героя спогадів – це передусім свобода, гармонія із самим собою і навколишнім середовищем. Закцентовано увагу на тому, що в «Souvenirs d'enfance» природа представлена своїми основними складниками – вода, земля, тваринний і рослинний світ, атмосфера. Для їх опису широко застосовуються акустичні та зорові характеристики, подані через кінематографічні техніки письма. Природа в спогадівому творі Марселя Паньоля постає цілісною системою, що споконвіку живе за власними законами, у своєму узвичаєному, неспішному темпоритмі. Людина, відійшовши від природи, значно пришвидшує свій життєвий темпоритм, однак, на думку письменника, повністю відірватися від неї людина не може, бо вона є частиною живої природи, відтак їхній зв'язок є міцним і триває протягом усього людського життя.

Ключові слова: спогади дитинства, природа, концепт ПРИРОДА, архетип матері-божества, архетип матері-годувальниці, архетип мудрого наставника.

Стаття посвячена изучению репрезентации мира природы в автобиографии детства «Souvenirs d'enfance» Марселя Паньоля, члена Французской академии, известного французского драматурга, театрального и кинорежиссера, прозаика, поэта, эссеиста ХХ века. Проанализировано, что природа в воспоминаниях Марселя Паньоля представлена классическими архетипами матери-божества, матери-кормилицы, мудрого наставника. Природа дает силу, учит мудрости, раскрывает внутренние резервы человека. Природа для главного героя воспоминаний – это прежде всего свобода, гармония с самим собой и окружающим миром. Акцентировано внимание на том, что в «Souvenirs d'enfance» природа представлена своими основными составляющими – вода, земля, животный и растительный мир, атмосфера. Для их описания широко используются акустические и зрительные характеристики, поданные через кинематографические техники письма. Природа в мемуарном произведении Марселя Паньоля постаёт целостной системой, которая испокон веков живет по своим собственным законам, в своем привычном, неспешном темпоритме. Человек, отойдя от природы, значительно ускоряет свой

жизненный темпоритм, однако, по мнению писателя, полностью оторваться от природы человек не может, так как является частью живой природы, поэтому между ними существует сильная связь, которая длится на протяжении всей человеческой жизни.

Ключевые слова: воспоминания детства, природа, концепт ПРИРОДА, архетип матери-божества, архетип матери-кормилицы, архетип матери-кормилицы.

The article is devoted to the study of the natural world in the autobiography of childhood «Souvenirs d'enfance» by Marcel Pagnol, member of the French Academy, famous French playwright, theatre and film Director, writer, poet, essayist of the twentieth century. It traced that nature in the memoirs of Marcel Pagnol are classic archetypes of the mother deity, a mother, a wise mentor. The nature gives strength, teaches wisdom, reveals the inner reserves of the person. The nature for the main character of memories is primarily freedom, harmony with oneself and the environment. The attention is focused on the fact that in «Souvenirs d'enfance» nature presents its main constituent elements – water, earth, flora and fauna, the atmosphere. For their description widely used acoustic and visual features, is fed through a cinematic writing technique. In the memoirs literary work of Marcel Pagnol the nature appears as a holistic system, which for centuries lives by its own laws, in your usual and slow tempo. Moving away from nature, man speeds up the tempo of his life, however, in the opinion of the writer, completely break away from it cannot, because it is part of nature, their bond is strong and lasts throughout human life.

Key words: childhood memories, nature, concept NATURE, the mother archetype-deity, the archetype of mother, the archetype of the wise mentor.

Марсель Паньоль (Marcel Pagnol) – знаний французький драматург, прозаїк, поет, есеїст, член Французької академії (1946–1974), відомий передусім своєю кінематографічною та театральною діяльністю. Усе що він створював отримувало великий успіх. Не стали винятком і його дитячо-юнацькі спогади «Слава мого батька» («La gloire de mon père») [Pagnol 1957a], «Замок моєї матері» («Le château de ma mère») [Pagnol 1957b], «Пора таємниць» («Le temps des secrets») [Pagnol 1960] і «Пора любови» («Le temps des amours») [Pagnol 1977], об'єднаних пізніше в один твір із загальною назвою «Спогади дитинства» («Souvenirs d'enfance»). Цей спогадовий твір є перекладеним багатьма мовами світу і сьогодні лишається однією з книг, що продається великими накладками. 1990 року перші дві частини цього твору були екранізовані французьким кінорежисером Івом Робером.

Аналізуючи «Спогади дитинства», дослідники (серед яких варто згадати імена Бернара Ардура [Ardura 2011], Філіппа Бірефа [Biref 1995], Тьєрі Деейса [Dehayes 2002], Жан-Жака Жело-Блана [Jelot-Blanc 1998], Ольги Кудінової [Кудінова 2003] та інших) звернули увагу на те, що цей твір є класичною автобіографією дитинства, сповненою щасливою ностальгією та теплими емоціями, чимало уваги було приділено стилю оповіді – легкому та іронічному,

поетиці його художньої прози. Метою нашої студії є розгляд репрезентації концепту ПРИРОДА в цьому творі.

Уродженець сонячного Провансу, Марсель Паньоль уже з перших сторінок своїх спогадів наочно демонструє – світ дитинства є невіддільним від світу природи і відводить одне з центральних місць своєї оповіді рідній місцевості – Провансу, місцевості, яку він ніжно любив протягом усього життя, місцевості, за якою часто ностальгував.

Уже з перших сторінок твору перед читачем постає докладна пейзажна замальовка місцевості, в якій народився і виріс автор: *«Я народився в містечку Обань, біля підніжжя Гарлабана, облюбованого козами, в часи останніх козопасів. Гарлабан – це вузноподібна, складена з синястих скель велика гора, стоїть вона на краю План-де-Легль, просторого кряжистого плоскогір'я, що панує над зеленою долиною Ювони. Гора ця не так висока, як широка, але завдяки своєму підніжжю заввишки шістсот метрів бовваніє у провансальському небі, і часом на її вершині спочиває якусь мить біла липнева хмарка»* [Паньоль 2003:5].

Надалі, сторінками твору, топоніміка рідного авторові Провансу деталізується, увиразнюється, набуває конкретно-предметних і чуттєвих ознак, поданих крізь призму світовідчуття головного героя: *«Величезний краєвид, ніби вписаний в півколо, підносився переді мною вгору, до самого неба; чорні соснові бори, прорізані балками, набігали й застигали, ніби хвилі, біля підніжжя трьох скелястих вершин. <...> Ліворуч, освітлений призахідним сонцем, іскрів білий пік; ним закінчувався величезний червонястий конус.*

– Он ту, – сказав Франсуа, – звати Червона Маківка.

Праворуч стояла блакитнява вершина, трохи вища за першу. Вона складалася з трьох концентрично розташованих терас, які внизу ширшали <...>.

– Он ту, – знову сказав Франсуа, – звати Тауме.

<...> Праворуч, але куди далі, в глибину неба підносилася круча, несучи на своєму рамені третю скелясту вершину, схилену назад, яка панувала над місцевістю.

- А он та – це Гарлабан. По той бік, біля самої її підшови стоїть Обань.*
- Я народився в Обані, – заявив я.*
- Отож, ти тутешній, – відповів Франсуа» [Паньоль 2003:50–51].*

У «Спогадах дитинства» людина постає органічним складником природи, а власне провансальський світ, за влучним спостереженням української дослідниці Ольги Кудінової, «подається письменником не тільки як матеріальна, а й як духовна даність» [Кудінова]. «Для мешканців Провансу природа виступає як живе “я”, а не безособове “воно”. Це хоча й інша, але однопорядкова людині реальність, з якою треба поводитись як із собою подібною і від якої можна чекати подібних реакцій: задоволення й незадоволення, образи або умиротворення, заслуженого захисту або спровокованої (а іноді й немотивованої) агресії. Звідси – намагання задобрити природу, жити з нею в гармонії» [Кудінова], – відзначає дослідниця.

Головний герой спогадів – юний Марсель Паньоль – відчуває це уже після першої зустрічі з нею, коли їхня родина перебралася на літо за місто [Марсель] в орендований сільський будиночок.

Для юного Марселя навколишній світ став нескінченим світом пригод, світом справжніх успіхів і гірких поразок. Водночас природа для нього стала справжньою школою життя, постійним відкриттям незвіданого: *«Спершу наші ігри зводилися до полювання на цикад <...>. Ловили ми й метеликів <...>. Батько, більше дбаючи про науку дітей, радив нам облишити ці марні ігри: чом би нам не взятися за вивчення життя комах і почати з життя мурашок <...>. Ось чому назавтра вранці ми старанно й довго вискубували траву і бауко біля головного лазу до величезного мурашника. Коли місце, десь у радіусі двох метрів, було очищене, я непомітно, <...>, пробрався в кухню і вкрав цілу склянку гасу та кілька сірників <...>. Переконавшись, що за мною ніхто не стежить, я довго заливав гасом головну нору <...>. Я встромив у діру*

паперовий гніт <...>. Червоне й димне полум'я так і шугнуло, і наша наука почалася. На жаль, мурашки виявилися дуже горючим паливом. Вони тихнули іскрою, і жар їх зливав як язиком. Крихітний феєрверк був, звичайно, потішний, але короткий» [Паньоль 2003:61–62] чи «Тато нас просвітив <...>, що ці так звані богомоли – люті і безжальні хижаки, такі собі “тигри серед комах” і що їхні поведки дуже повчальні. Отож, я вирішив їх вивчати, тобто, влаштувати двобій між двома найбільшими, і звів їх до купи так, щоб вони стали в бойову стійку, викинувши шипи вперед. Наше дослідження привело до відкриття, що ці комахи здатні жити без шипів, без лап і навіть без половини голови» [Паньоль 2003:62].

Досить швидко юний Марсель усвідомив, що природа дає силу, вчить мудрості, розкриває внутрішні резерви людини, особливо в моменти небезпеки. Досить репрезентативно це було оприявлено в епізоді, коли юний Марсель загубився серед дикої природи під час свого першого полювання чи коли його з другом зненацька застав густий туман: «– *Постривай!* – вигукнув я. – *Я децю придумав! Не галасуй.*

Я повернув голову праворуч, склав руки рупором й протяжно крикнув, потім прислухався. Слабе відлуння повторило мій крик, потім іще одне відлуння, ще слабше.

– *Оце, гадаю, відлуння від гряди Ескаупре, майже біля Червоної Маківки.*

Потім я гукнув удалину прямо перед собою. Ніякого відлуння... Я обернувся ліворуч, і ми обоє вигукнули хором. Нам відповіло дзвінкіше відлуння, а за ним ще два: це був голос Пастану.

Я знаю, де ми, – сказав я. – Ми взяли занадто ліворуч, і якщо й далі так підемо, то попадемо на край гряди Гаретти. Мерщій за мною!» [Паньоль 2003:155].

Згадуючи своє дитинство, Марсель Паньоль акцентує увагу на тому, що природа для нього – це передусім свобода, гармонія із самим собою і

навколишнім середовищем. У цьому контексті концепт ПРИРОДА тісно зближається з концептом ЩАСТЯ.

Справжнім щастям для юного героя було блукати цілими днями по скалистих пагорбах Провансу в компанії свого друга Лілі, місцевого сільського хлопчини, який, як справжній провансалець, з повагою ставився до природи, любив її і завдяки своїй спостережливості знав чимало її таємниць, чим нерідко дивував і приводив у захват юного Марселя: *«він знав кожний видолинок, кожну балку, кожну стежку, кожен камінець на цих пагорбах. Знав навіть часи й звички різних звірів»* [Паньоль 2003:138], *«Лілі знав усе: якою буде погода, де знаходяться потаємні джерела, балки, де ростуть гриби, дика салата, земляний мигдаль, тернові ягоди, сунічники <...>. Він познайомив мене зі старим “китайським фініком” на Пондрані, з горобиною на Гур-де-Рубо, з чотирма смоківницями Прекаторі, з сунічниками Гаретти й, нарешті, показав мені Співаючий камінь на вершині Червоної Маківки»* [Паньоль 2003:143].

Зі сторінок спогадового твору Марселя Паньоля постає образ природи, що оберігає людину, допомагає їй. Тим самим, словами української дослідниці Ганни Табакової, «концепт “природа” тут тісно пов’язаний з міфопоетичними традиціями Матері-божества, яка дає початок усьому» [Табакова 2014:47].

У «Спогадах дитинства» концепт ПРИРОДА представлений своїми основними складниками – вода, земля, тваринний і рослинний світ, атмосфера. Для їх опису широко застосовуються акустичні та зорові характеристики, подані через кінематографічні техніки письма. Марсель Паньоль, знаний кінорежисер, розкадровує пейзажні замальовки, виводячи крупні й дальні плани, дає горизонтальне й вертикальне панорамування, завдяки чому перед читачем постає оживлена картинка пластичних образів, яка дає змогу побачити, почути, відчувати на дотик зображене. Показовим в цьому контексті є опис дощу, який застав юних мисливців: *«Переді мною на сіру скелю впали перші краплі дощу. Вони падали далеко одна від одної, розпливаючись фіолетовими плямами завбільшки із монети в два су. Потім краплі почали падати частіше й густіше, і скеля заблищала, наче мокрий тротуар. Раптом спалахнула блискавка, яку*

супроводжував різкий, лункий удар грому, й розітнула хмари, які розсипалися над пустищем оглушливим водограєм крапель. <...> Стіна дощу тепер закрила краєвид, залишивши тільки на півколо, запнуте завісою з білих перлин. Час від часу блискавка, така швидка, що здавалася нерухомою, осявала чорне склепіння гроту, і крізь прозору завісу вимальовувалися чорні силуети дерев. Було холодно» [Паньоль 2003:151]. Завдяки цій докладній візуалізації, описана мізансцена стає легко уявлюваною, її емоційність і звуконаповненість допомагають включити реципієнта в подію, у тому числі й через співпереживання.

У своїх спогадах автор із ностальгією згадує горбисту, скелясту місцевість, позбавлену води та плідного ґрунту, проте багату на тваринний і рослинний світ. Протягом твору юний Марсель постійно кудись виDIRався, підіймався, спускався, рухався згори униз і навпаки. Найтиповішими вербальними характеристиками провансальських гір і пагорбів стають «величні», «великі», «незмірні», «величезні».

Не меншої ваги надано описові провансальського неба, хмаринки якого, за метафоричними описами автора, любили відпочивати на гірських вершинах. Час од часу місце хмаринок заступали темні важкі хмари, які давали недовгі, проте потужні зливи, що могли зненацька застати мисливців посеред шляху. Однак і в цьому випадку, за спогадами автора, природа не полишала людину і давала їй прихисток у вигляді гротів, розщелин, великих крон дерев.

Природа допомагала зберігати важливу для засушливого Провансу воду, але, зважаючи на те, що «в цьому посушливому краю джерела – це скарб» [Паньоль 2003:139], місцеві мешканці ретельно приховували від «чужих» інформацію про їх існування: «– Позаяк плато складається з кам'янистих водонепроникних плит, – вів далі батько, – то цілком імовірно, що вода з головних потоків збирається у видолинках, у підземних порожнинах, а позаяк деякі з них залягають неглибоко, то вода з них просочується на поверхню. Ти, певно, знаєш і інша джерела?»

– Знаю ще сім, – сказав Лілі.

– *І де ж вони?*

Маленький селянин, здавалося, трохи збентежився, однак відверто відповів:

– *Про це говорити заборонено.*

– *Батько здивувався не менше, ніж я.*

– *Чому ж це?*

Лілі зашарівся, проковтнув слину й заявив:

– *Бо про джерела не говорять» [Паньоль 2003:139].*

Чи не найбільше цей скарб охоронявся від заїжджих туристів-дикунів, які по-варварські відносилися до природи, відтак місцеві жителі всіма можливими засобами оберігали ті багатства, що їм давала матінка-природа: *«Ці недоумкуваті туристи... Відтоді, як хтось “видав” їм джерело Маленького Чоловічка, їх туди набігає іноді понад два десятки... По-перше, вони розлякують куріпок, а по-друге – цуплять виноград із виноградника Шабера, а по-третє, частенько, будучи напідпитку, мочаться у джерело» [Паньоль 2003:139], «років зо два тому, – спалахнув Лілі, – вони, аби підсмажити відбивні, розклали вогнище в сосняку біля кошари Муля! На щастя, сосняк був невеликий, і поряд із ним нічого іншого немає. Але уявіть собі, що було б, якби вони вчинили таке в Пастані!» [Паньоль 2003:140].*

Зважаючи на те, що природних джерел води в цій частині Провансу було небагато, місцеві жителі надавали їм особисті імена, відомі тільки місцевим, як-от: *«Шовковичне джерело», «Бальзам Пастана», «джерело Маленького Чоловічка» та ін.*

Часом людина допомагала собі видобувати воду в цьому засушливому краю засобами технічного прогресу. Згадати хоча б перший на все село водогін, який був у старенькому орендованому будиночку: *«Дім на око цілком зійшов би за віллу, і в ньому був навіть “водогін з баком” <...>. Варто було відкрити кран над зливальницею, і ви могли навіч переконатися, що з нього тече прозора, прохолодна вода... Була то нечувана розкіш, і я лише згодом збагнув, яке диво становив собою цей кран: вся місцевість, від сільського колодязя до верховин*

Етуаль, знемагала на спрагу; на відстані двадцяти кілометрів ви не зустріли б і десяти джерел (причому більша частина їх з травня пересихала) та й тричотири так звані криниці, тобто десь у глибині маленького гроту поросла мохом розпадина тихо ронила сльози собі в бороду» [Паньоль 2003:58].

Завдяки багатству флори та фауни природа, за спогадами Марселя Паньоля, ставала для провансальців справжньою матір'ю-годувальницею. Автор згадує більше двох десятків назв птахів – фазани, дрозди, бекаси, жайворонки, зяблики та ін. і звичайно королівські куріпки, які стали справжньою славою його батька, скромного міського вчителя; більше десятка назв тварин, на яких полювали місцеві мисливці.

Часто згадуваним у спогадах є рослинний світ, представлений багатством кольорів і запахів: *«Уступи цієї Яруги були покриті олівами, що росли кружком, по чотири-п'ять стовбурів з одного кореня <...>. Траплялися там і ясно-зелений мигдаль, і глянсувата абрикоса. Я ще не знав назв цих дерев, але зразу їх полюбив. Земля між ними була необроблена, вкрита жовто-брунатною травою, котра, як сказав нам Франсуа, називається бауко. Можна подумати, що вона вигоріла, але вона такого кольору від народження <...>. Тим-то я вперше побачив темно-зелені кущики, які визирали з бауко і скидалися на крихітні оливи. Я звернув з дороги і підбіг до них, щоб торкнутися до їхніх листочків. В обличчя повіяло міцним ароматом, мене ніби вгорнуло запахуючою хмаркою. То був незнайомий запах, печальний і стійкий запах, який проникав у мозок і в саме серце. Ці кущики виявилися чебрецем» [Паньоль 2003:53] або «було безвітряно, і по дну яру, наче незримий серпанок, слалися пахощі горбів. Аромати зеленого тим'яну, лаванди, розмарину змішувалися з духмяним запахом золотої живиці, довгі, застигли краплі якої блищали на чорній корі сосон» [Паньоль 2003:108].*

За спогадами автора, трави широко використовувалися в місцевій кулінарії і його мати швидко навчилася їх застосовувати для приготування різних справ. Показовим у цьому контексті був діалог матері Марселя Паньоля

з місцевим жителем: *«Взявши гілочки в мене з рук, вона глибоко вдихнула духмяний запах.*

– *Чебрець, – сказала вона. – Чудова приправа до заячого рагу.*

– *Це чебрець? – зневажливо відгукнувся Франсуа. – Куди ліше класти перцеву м'яту.*

– *А що це таке?*

– *Вона ніби м'ята, але їй на чебрець скидається. Словами не скажеш: я вам її покажу.*

Потім він заходився правити про майоран, розмарин, шавлію, укріп: ними, мовляв, треба “начинити черево зайчихи” або ж “дрібно-дрібно посікти” і тушкувати “з добрячим куснем свинячого сала”.

Мати слухала, надзвичайно зацікавлена» [Паньоль 2003:54].

Концепт ПРИРОДА у спогадовому творі Марселя Паньоля постає цілісною системою, що споконвіку живе за власними законами, у своєму узвичаєному, неспішному темпоритмові, що наочно було репрезентовано Марселем Паньолем при згадці про зміни пор року у рідному йому Провансі: *«У мене на батьківщині, в Провансі, соснові й оливкові гаї жовтіють лише тоді, коли вмирають, і перші вересневі дощі, відмивши зелень на деревах, воскрешають квітень. Чебрець, розмарин, червоний ялівець і карликовий дуб зберігають своє вічнозелене листя біля вічно-блакитної лаванди, і в глибину балок нечутно прослизає скрадлива осінь; якщо вночі пройде дощ, вона скористається з цього й пожовтить маленький виноградник або чотири перикові дерева, які здаються хворими, а щоб ніхто не здогадався про її прихід, вона підрум'янить наївні сунічники, які завжди гадають, що це весна. І тому дні канікул <...> не давали відчутти плин часу, й літо, яке вже вмерло, було без жодної зморшки» [Паньоль 2003:148–149].*

Людина, відійшовши від природи, значно пришвидшує свій життєвий темпоритм, однак, на думку письменника, повністю відірватися від неї людина не може, бо вона є частиною живої природи, відтак їхній зв'язок є міцним і триває протягом усього людського життя.

Таким чином, природа у спогадах Марселя Паньоля представлена класичними архетипами матері-божества, матері-годувальниці, мудрого наставника, при цьому людина відчуває себе невід'ємною часткою її, любить її і шанує. Водночас у дитячому сприйнятті юного героя природа постає відкритою книгою нескінчених пригод, справжнім підручником життя, що дозволяє пізнати таємниці цього дивовижного світу.

БІБЛІОГРАФІЯ

Кудінова 2003 – Кудінова О. І. Поетика прози Марселя Паньоля: дис. ... канд. філол. наук : 10.01.04 / Кудінова Ольга Іванівна. – Ізмаїл, 2003. – 173 с.

Кудінова – Кудінова О. І. Провансальський світ прози Марселя Паньоля [Електронне джерело] / Ольга Іванівна Кудінова. – Режим доступу до статті: <http://studentam.net.ua/content/view/8467/97/>

Паньоль 2003 – Паньоль М. Спогади дитинства / Марсель Паньоль ; пер. з фр. А. Перепадя, Г. Малець. – К. : Обереги, 2003. – 608 с. – (Сер. «Сучасна європейська література»).

Табакова 2014 – Табакова Г. І. Концепт «природа» в структурі художнього світу ліричної прози / Г. І. Табакова // Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. – 2014. – Вип. II. – С. 45–55.

Ardura 2011 – Ardura B. L'académicien et le général: Marcel Pagnol / Bernard Ardura, Norbert Calmels. – Paris : Desclee De Brouwer, 2011. – 163 p.

Biref 1995 – Biref Ph. À la rencontre de Marcel Pagnol / Philippe Biref. – Paris : Laffite, 1995. – 215 p.

Dehayes 2002 – Dehayes Th. Marcel Pagnol. Lieux de vie, lieux de création / Thierry Dehayes. – Saint-Rémy-de-Provence : Edisud, 2002. – 143 p.

Jelot-Blanc 1998 – Jelot-Blanc J.-J. Pagnol inconnu / Jean-Jacques Jelot-Blanc. – Paris : Fallois, 1998. – 482 p.

Pagnol 1957a – Pagnol M. La gloire de mon père / Marcel Pagnol. – Paris : Pastorelly, 1957. – 304 p.

Pagnol 1957b – Pagnol M. Le château de ma mère / Marcel Pagnol. – Paris : Pastorelly, 1957. – 306 p.

Pagnol 1977 – Pagnol M. Le temps des amours / Marcel Pagnol. – Paris : Julliard, 1977. – 284 p.

Pagnol 1960 – Pagnol M. Le temps des secrets / Marcel Pagnol. – Paris : Pastorelly, 1960. – 434 p.